

FÖR CLIO

Metodologiska ansatser i historievetenskapen

1

Håller svensk historievetenskap på att radikalt förändras? Då det gäller framställningsformen har den, säger *Erik Lönnroth*, "nästan omärkligt gått över i en ny fas". Man har "vänt sig från genetiska härledningar till analyser av utvecklingsprocesser, i möjligaste mån sedda inifrån". Berättandet blir "en växling av epik och dramatik genom sammanställningar av olika människors handlingar och öden. Det ger sig inte av sig självt".¹

Samtidigt hävdar en ung lundahistoriker, *Lars Ohlsson*, att det inom forskningen "har uppstått en tendens till opposition mot den forskning som velat studera *händelser* i det förflutna. Istället . . . har man velat analysera *processer* och *förändringar*".²

Lönnroths och Ohlssons allmänt hållna deklARATIONER antyder en skillnad i synen på hur processintresset vuxit fram — som kontinuitet eller som reaktion — och det är inte självklart att de menar samma sak med vad det skulle innebära att studera processer. Men från sina skilda utgångs- och utsiktspunkter menar sig båda kunna tala om en förnyelse.

Hur mycket som är nytt i det sålunda uppmärksammade intresset för processer, och på vilket sätt det nya kan varieras, kan bara fastställas mot bakgrund av en historiografisk undersökning av den svenska historieforskningens utveckling efter 1920. Vi behöver med andra ord en fortsättning på *Rolf Torstendahls* avhandling "Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820—1920".³

Hur historiografiska analyser bidrar till en artikulering och precisering av vetenskapssynen hos de verksamma forskarna är debatten under perioden efter Torstendahls avhandling ett utmärkt exempel på. Torstendahls följande bok, teori-boken "Historia som vetenskap",⁴ kan även ses som en explikation och kodi-

¹ *Erik Lönnroth*, Funderingar kring Vilhelm Mobergs ofullbordade, *Horisont* 21:6, 1974 s. 50.

² *Lars Ohlsson*, Barn- och ungdomsarbete i svensk industri 1860—1970, *Scandia* 40:2, 1974 s. 228.

³ Uppsala 1964.

⁴ Stockholm 1966; 2:a uppl. 1971.

fiering av det som hans avhandling utmynnade i, nämligen presentationen av den moderna källkritikens och ett empiristiskt vetenskapsideals genombrott i svensk historieforskning. Genom sin karaktär av lärobok kom den att få en normativ funktion, samtidigt som den kan sägas ha sammanfattat de implicita teoriansatserna i den äldre empiristiska traditionen.

Det är knappast en slump att vid tiden för Torstendahls framträdande *Stefan Björklund* vältaligt i den svenska debatten introducerade och pläderade för den analytiska filosofins ideal om enhetsvetenskapen och därmed en logisk-empiristisk syn på historievetenskapen och dess uppgift.⁵ Skillnaderna mellan Torstendahl och Björklund skall inte negligeras, men det förefaller ändå som de respektive empiristiska traditioner som de båda uppsalaforskarna så pedagogiskt sammanfattade, retroaktivt av yngre historiker kommit att uppfattas som två varianter av ett den moderna svenska historieforskningens medvetna vetenskapsideal.⁶ Huruvida detta ideal verkligen någonsin omfattats av den tysta majoriteten, dvs. de forskare som aldrig explicit redovisar någon teoretisk uppfattning, är omöjligt att veta. En utsaga om en sådan retroaktiv syntes är därför hypotetisk på samma sätt som Lönnroths och Ohlssons om processintresset.

Som en följd av sammankopplingen av källkritiken och den logiska empirismen kom debatten om historiska förklaringar att röra hur man skall förklara händelser, snarare än sammansatta processer.⁷ (Det är sannolikt denna teoretiska debatt, inte forskningspraktiken, Ohlsson har i åtanke). Denna händelsefixering motsvaras av en extrem *metodologisk individualism* inom den logiska empirismen.⁸

En andra konsekvens av denna sammankoppling var en strävan att avlägsna alla metodologiska skillnader mellan historia och samtidsvetenskap, mot bakgrund av en föreställning om en enhetsvetenskap.⁹ Emellertid fanns i denna strävan en längtan efter ett teoretiskt perspektiv på *helheter* som grund för analys av utveck-

⁵ *Stefan Björklund*, Dikt och vetande i historieskrivningen, *Scandia* 31:2, 1965.

⁶ Se t.ex. *Göran Fredriksson*, Historia som vetenskap i Sverige: empirism och källkriticism, HfKS 1974: 3—4, särskilt s. 30 f.

⁷ Se t.ex. debatten mellan *Stefan Björklund*, *Lennart Nordenfelt* och *Rolf Torstendahl* i HT 1967 samt översikten av *Göran Hermerén*, Historiska förklaringar, HT 1973.

⁸ För en redogörelse för detta förhållande, se *Gerard Radnitzky*, Contemporary Schools of metascience, Göteborg 1970 (1968), I, s. 149 ff. — För diskussion mellan förespråkare för individualismen, dvs. dem som ser historiska förklaringar som byggda på individers handlingar, och förespråkare för holismen, dvs. dem som menar att man måste utgå från sammansatta helheters struktur, se avsnittet "Social facts, social laws, and reduction", i *M. Brodbeck*, ed., Readings in the Philosophy of the Social Sciences, London 1968, särskilt bidragen av *Gellner*, *Watkins* och *Brodbeck*. Jfr dock *Joachim Israel*, Om konsten att lyfta sig själv i håret . . ., Stockholm 1972, s. 99 ff.

⁹ Från en sådan *utgångspunkt* fördes i varje fall diskussionen 1968 mellan *Birgitta Odén*, med uppsatserna "Clio mellan stolarna" resp. "Historiens plats i samfundsforskningen" i HT resp. StvT, *Stefan Björklund*, *Leif Lewin*, *Göran B. Nilsson* och *Sven Tägil*, samtliga i StvT. Att debattörerna drog olika *slutsatser* är en annan sak.

lingstrender. Däri låg en potentiell motsättning till det empiristiska idealet, en motsättning som måste leda fram till en annan metodologisk uppfattning, till ett nytt vetenskapsideal som Lönnroth registrerat förebudet om och Ohlsson söker efter.

På samma sätt som historievetenskapen måste förnyas metodologiskt om man vill studera processer, kan den metodologiska metadebatten inte längre utgå från forskningsresultaten,¹⁰ den måste inriktas på själva forskningsprocessen.¹¹

De alternativa vetenskapsideal som artikuleras under empirismens dominans har inte nämnvärt påverkat forskningen eller den metodologiska debatten. Detta omdöme är giltigt vare sig man tänker på återupplivningen av *Per Nyströms* genomtänkta historiska materialism,¹² eller *Richard Matz* storslagna religiösa hermeneutiska existensialism.¹³

2

Lars Ohlssons uppsats är ett intressant analysobjekt just om man vill producera material för resonemang om vilka metodologiska nyorienteringar som är relevanta om man inte vill inskränka sig till att analysera "avgränsade företeelser".¹ Ohlsson undersöker barn- och ungdomsarbetet i svensk industri 1860—1970. "Endast historisk teoriansknuten forskning kan förklara dessa sociala problem" konstaterar han och påstår, att den tidigare forskningen i ämnet är otillräcklig därför att den "saknat en teori om samhällsförändring". Ohlsson preciserar med att det nu "krävs teorier om hur samhällen fungerar".²

Lars Ohlsson klargör inte explicit vad han har för syn i teori- och metodologifrågor. Det är uppenbart att han ser det som väsentligt att inrikta forskningen på sociala problem, men det teoretiska fundament han antyder som grund för analysen har tillika metodologiska implikationer. Han finner de sociala problem han vill utforska "utgå från samma samhälleliga element", nämligen "relationen mellan arbetskraft och teknologisk förändring i det kapitalistiska industrisamhället".³ Det är oklart vilken status denna utsaga har, huruvida den skall uppfattas som ett oprövbart postulat eller som en prövbar hypotes. Det är inte heller klart,

¹⁰ En inriktning som huvudsakligen vägleder t.ex. *Göran Hermeréns* i och för sig klargörande utredning *Värdering och objektivitet*, Lund 1972.

¹¹ Ett sådant program har presenterats av *Birgitta Odén*, *Historia som forskningsprocess*, *Scandia* 39:2, 1973 och av *Gene Wise*, *American Historical Explanations. A Strategy for Grounded Inquiry*, Dorsey Pr, IU, 1973.

¹² Se uppsatssamlingen "Historieskrivningens dilemma och andra studier av Per Nyström, *Tomas Forser*, red., Stockholm 1974.

¹³ Presenterad under titeln "Varför historia?" i HT 1970, kritiserad av *Lennart Nordenfjelt* och försvarad av *Matz* i HT 1971.

¹ *Ohlsson*, s. 228.

² *Ib.*, s. 243, 234, 236.

³ *Ib.*, s. 243.

huruvida utsagan syftar på kausala eller funktionella samband. Dessa oklarheter upplöses inte då Lars Ohlsson anger vad som måste sägas vara hans teoretiska och metodologiska grundsyn, utgångspunkten för hans försök att producera bättre kunskap om förändringsprocesser: ”Dessa begrepp — den allmänna ekonomiska och sociala utvecklingen . . . , teknikens fortsatta utveckling . . . eller den fortskridande industrialiseringen . . . — behandlas av /de av Ohlsson kritiserade/ författarna som oberoende variabler. Det finns en risk för att dessa begrepp missuppfattas som uttryck för något övermänskligt som ligger till grund för mänskligt agerande i konkreta frågor. Men den allmänna utvecklingen måste rimligen vara en sammanfattning av det mänskliga agerandet. Den är en beroende variabel i lika hög grad som t.ex. avtagande barnarbete, men på en högre aggregeringsnivå. Avtagande barnarbete är därför inte ett resultat av den allmänna samhällsutvecklingen utan är en del av denna.”⁴

Det finns en oklarhet i Lars Ohlssons programförklaring. Å ena sidan skönjer man en systeminriktad, väsentligen strukturfunktionalistisk ansats (”avtagande barnarbete är . . . en del . . . av den allmänna samhällsutvecklingen”). Å andra sidan finns en aktörsorienterad eller handlingsinriktad ansats (”utvecklingen . . . en sammanfattning av det mänskliga agerandet”). Metodologiskt motsvaras den teoretiska oklarheten av en utebliven diskussion om förhållandet mellan holism och individualism (atomism) i historisk analys. För att kunna klargöra vad Lars Ohlsson kan tänkas vilja föra in i den metavetenskapliga självförståelsen och i den praktiska historieforskningen är det nödvändigt att summariskt redogöra för några huvudtraditioner inom human- och samhällsvetenskapen.

3

Lars Ohlssons inlägg aktualiserar en klassisk problematik: förhållandet mellan samhället och individen, mellan människan som objekt för en framrullande förändringsprocess och individen som subjekt som påverkar och styr denna process.¹ Eftersom Ohlsson huvudsakligen resonerar i funktionalistiska termer och förefaller vilja se hela samhället som ett funktionellt system, är det naturligt att först presentera inriktningen hos och begränsningar i den tradition som bygger på en motsvarande metodologi.

Robert Mertons klassiska ”paradigm för funktionell analys i sociologi” utgår från att undersökningsobjektet representerar en standardiserad enhet, som är mönsterbunden och repetitiv. I analysen skall man skilja mellan begrepp som anger *subjektiva dispositioner* — motiv, syften — och begrepp som anger *objek-*

⁴ Ib., s. 232 (P.g.a. tryckfel står i originalet ”Det är en beroende variabel . . .”).

¹ Resten av min uppsats ägnas denna problematik. De olika frågeställningar som finns i detta problemkomplex analyseras även i den teoretiska rapport som f.n. färdigställs inom Projektet för gräns- och konfliktforskning vid Historiska institutionen i Lund under Sven Tägils ledning.

tiva konsekvenser av mänskliga attityder, trosföreställningar och beteenden. *Funktioner* är observerade konsekvenser som befrämjar anpassning och vidmakthållande av ett givet system, medan *dysfunktioner* verkar destabiliserande och upplösande. Manifesta är de funktioner som är avsiktliga konsekvenser av visst beteende etc., latenta är sådana funktioner och dysfunktioner som varken är avsedda eller omedelbart — på kort sikt — iakttagbara. Det är vidare forskaren som preciserar vem/vad som säges gagnas av en viss funktion, vad som är ett bestämt systems funktionella behov, vilka sociala mekanismer — strukturer — som fullgör funktionerna, vilka de olika ekvivalenterna eller alternativen är till en viss funktionell enhet, vilka hinder strukturerna kan sätta för vissa funktioner, samt vad som kan ge dynamik i och skapa förändring av ett givet system.²

För att kunna göra distinktionen mellan manifesta och latent funktioner måste Merton förutsätta vissa behov hos systemet — vilka ej kan fastställas objektivt — samt referera till begrepp som uttrycker motiv eller målinriktat handlande hos grupper eller individer inom systemet. Men, tillägger *John Rex* efter detta påpekande, det senare förutsätter ingalunda att man fastställer några behov hos ett helt socialt system.³ Följaktligen frångår Merton på en central punkt sin variant av metodologisk holism — att utgå från ett systems behov och anpassning när man förklarar processer — och inför ett moment av metodologisk individualism — att utgå från handlande *människors* målinriktade beteende i förklaringen. Denna glidning har föranlett andra forskare att kräva att funktionalismen kompletteras med aktions- och interaktionsteorier.⁴

Percy S. Cohen framhäver att en annan brist hos funktionalismen — men då i anspråken på att vara en övergripande social teori — ligger i begränsningen i dess holistiska ansats. Den förklarar inte sina grundantaganden, nämligen varför funktionella relationer av ömsesidigt beroende dels finns i allt socialt liv, dels till sin grad växlar i olika samhällen eller samhällsdelar.⁵ *Alvin W. Gouldner* efterlyser hos funktionalismen ett ställningstagande till vilka konsekvenser sådana ”gradskillnader” kan få för det system man undersöker.⁶

Så som Merton utformat strukturfunktionalismen kan den följljaktligen sägas vilja analysera hur helheter fungerar, utan att ändå kunna sägas ha hela samhället som analysobjekt. Man kan säga att denna ansats erbjuder *partiella* holistiska teorier. Detta påpekande bör kompletteras med den logiska analys av funktionalismen som utförts av *Carl G. Hempel*. Denne konstaterar att den information om en viss enhet, som en funktionalistisk analys ger, varken deduktivt eller induktivt ger några skäl för att just den enheten, och inte någon av dess

² *Robert K. Merton*, *Social Theory and Social Structure*, New York 1968. (1949), s. 104 ff.

³ *John Rex*, *Key Problems of Sociological Theory*, London 1961, s. 74 f.

⁴ *Rex*, s. 78 ff., *Percy S. Cohen*, *Modern Social Theory*, London 1968, s. 95 ff.

⁵ *Cohen*, s. 65 f.

⁶ *Alvin W. Gouldner*, *For Sociology*, London 1973, s. 198 ff.

ekvivalenter eller alternativ, måste finnas. Intrycket att en funktionell analys "förklarar" varför en bestämd enhet finns beror enligt Hempel på "the benefit of hindsight", dvs. på att analysen utgår från en enhet som faktiskt existerar eller verkligen har funnits. Hempel vill därför begränsa funktionalismen till att vara ett forskningsprogram med avsikt att avgöra i vilket avseende och i vilken grad olika (del-)system är självreglerande på sina särskilda sätt.⁷

4

Primärt är sålunda funktionalismen inriktad varken på att förklara processer som resultat av målmedvetna handlingar eller på att se hela samhället som ett enda system. Innan man diskuterar vilka möjligheter det finns att metodologiskt övervinna dessa begränsningar kan det vara värdefullt att se på några konsekvenser av dem, så som de visar sig hos Lars Ohlsson.

Ohlssons "primära analytiska skiktning" säges vara sociala klasser och familjen, dvs. strukturer av betydelse för samhällets funktion. Hans forskningsobjekt är en struktur med preciserad funktion, nämligen industriellt barnarbete. Han framhåller också att en riktig analys bör göras i "anknytning till politiska, ekonomiska och sociala strukturer eller strukturella förändringar".¹ Invändningen mot en föregångares acceptering av aktörers uppgivna motiv är inte främst källkritiskt berättigad, utan motsvarar distinktionen mellan subjektiva dispositioner och objektiva konsekvenser hos Merton,² eftersom Ohlsson med "verkliga orsaker" torde åsyfta funktionellt samband och ej empirisk kausalitet. En funktionalistisk syn återspeglas också i Ohlssons hävdande av att humanitära idéer "slår igenom" först då de är funktionella för (makthavarna i) systemet.³

Ett "funktionalistiskt credo" är utsagan att man för att förklara barn- och ungdomsarbetet "som sociala fenomen" skall klargöra förutsättningarna och villkoren för att det tilltog, respektive avvecklades. Samma status har påståendet "först när man kan kartlägga vilka dessa relationer är och hur de hänger ihop kan man nå en *förklaring* till det studerade problemet".⁴

När Ohlsson hävdar att en av den socialhistoriska forskningens viktigaste uppgifter bl.a. är att "beskriva och förklara" "det dialektiska förhållandet mellan produktionsprocess och social förändring", så uttrycker han den funktionalistiska synen på betydelsen av att fastställa "ömsesidiga beroenden" och "reciproka

⁷ Carl G. Hempel, *The Logic of Functional Analysis*, i Brodbeck, ed., s. 194 f., 208 f.

¹ Ohlsson, s. 228 f.

² Ohlsson, s. 232, Merton, s. 104 f.

³ Ohlsson, s. 233. Att detta med idépåverkan och idéers funktion kräver subtil analys framgår av följande påpekande: "human creativity is such that its inventions and innovations do not simply occur in response to economic demands. . . . technological changes begin not as material substance but as ideas in the minds of men". (Cohen, s. 183). — Se vidare nedan, avsnitt 7.

⁴ Ohlsson, s. 234 ff.

relationer” mellan olika strukturer i ett system.⁵ — En med funktionalism förenlig ”organisk” syn visar sig i påståendet att vissa industrier ”föddes” som ”svar” på vissa nationella och internationella ”behov”.⁶ — Att sådana satser har extremt litet förklaringsvärde inses lätt.

Mot bakgrund av det just anförda är det intressant att analysera Ohlssons skildring av förutsättningarna för barnarbetets förändring i det tidiga skedet av industrialismen. Han menar att barnarbetet utvecklades för att det 1. var ekonomiskt profitabelt för fabriksägarna; 2. var ekonomiskt nödvändigt för arbetarfamiljerna; 3. inte motverkades av några ideologiska hinder.⁷ — Kommentrar:

1. Resonemanget utgår från enskilda individers allmänna målsättningar men förklarar ingalunda allas val av samma medel, eller under vilka villkor det var fördelaktigt för alla⁸ — påståendet motsvarar Mertons analoga ”tillflykt” till metodologisk individualism;

2. Förklaringen utsäger bara att barnarbetet var funktionellt för arbetarfamiljerna och är giltigt för Ohlssons ”primära analytiska skiktning” (där familjen är en del), men inte för det föregivna forskningsobjektet, barnarbete, eftersom forskningsobjektet här egentligen är *arbetarfamiljens situation*;

3. Utsagan anger en förutsättning, inte för förekomst av barnarbete, utan för *inhumant* barnarbete, och implicerar alltså ytterligare ett forskningsobjekt. — Det är som synes svårt att ange hur Ohlssons påståenden om specifika förutsättningar för barnarbetet empiriskt skulle kunna prövas på ett konsistent sätt. Till detta kan fogas, att Merton varnar mot att vid användning av funktionalistisk teori postulera, att *allt* är funktionellt i ett samhälle eller är odelat *positivt* och *oumbärligt*. Man måste istället räkna med att en struktur kan ha flera funktioner, och att en funktion kan fullgöras av skilda strukturer.⁹

Efter att på detta sätt ha frammanat bilden av Lars Ohlsson som förespråkare för en extrem funktionalism med dess inbyggda begränsningar är det lämpligt att lägga till några nyanseringar. För det första bör man komma ihåg, att funktionalismen logiskt implicerar vare sig konservativa eller radikala värderingar.¹⁰ Undersökningarna kan ju inriktas på att granska både vad som är väsentligt för ett visst systems bibehållande, och vad som är viktigt för dess förändring eller upplösning. Forskaren avgör själv vilken eller vilka grupperns intresse som i analysen skall

⁵ Ib., s. 235, Merton, s. 73.

⁶ Ohlsson, s. 239.

⁷ Ib., s. 237 f.

⁸ För genomgång av denna problematik, se nedan, avsnitt 6, begreppet ’distributivt flertal’.

⁹ Merton, s. 79 ff. — Relationen blir alltså många-många, vilket implicerar mycket lågt förklaringsvärde. — För ett förslag att metodologiskt lösa de angivna svårigheterna, se nedan, avsnitt 8.

¹⁰ Se vidare Merton, s. 99 ff., s. 108, och Cohen, s. 58 ff. Edmund Dahlström, *Klasser och samhällen*, Stockholm 1970, konstaterar: ”Det är när man begränsar de goda tillstånden till rådande tillstånd som funktionell analys får en konservativ innebörd” (s. 221).

betraktas som systemets behov. — För det andra synes Ohlsson till skillnad från egentlig funktionalism vilja nedvärdera betydelsen av normer och idéer för förändringar, eftersom han uppenbart kritiskt kallar dem som påstår att detta är väsentligt för "idealister".¹¹

5

Den funktionalistiska metod Lars Ohlsson använder jämte hans avvisande hållning till idéers betydelse för social förändring gör honom oförmögen att redogöra för hur människorna som handlande subjekt påverkar historiska processer. I likhet med flertalet representanter för den av Torstendahl och Björklund kodifierade empiristiska traditionen avvisar Lars Ohlssons forskningsprogram tanken att mänsklig verksamhet kan ha mening och betydelse som systematiskt kan avläsas och tolkas. Utan att vilja förneka det värdefulla i empirismens krav på att enskilda historiska påståenden skall vara möjliga att pröva och falsifiera, och med ett erkännande av funktionalismens värde för att inrikta forskningen på samband som inte finns givna i något historiskt material, menar jag dock att en historieforskning som vill förklara och förstå historiska processer och samhällsförändring, måste sträva efter att utarbeta en metodologi som dessutom tar fasta på den betydelsebärande och kommunikativa aspekten i mänskligt handlande. Den logisk-empiristiska metodologin måste i så fall kompletteras med en hermeneutisk-dialektisk. För att undvika eventuella missförstånd vill jag framhålla, att alla metodologiska resonemang rör "the philosophy of scientific method"¹ dvs. vetenskapens metoder, inte dess undersökningsobjekt,² verklighetens oändliga mångfald.

Den logiska empirismen är naturalistisk i den meningen, att den anser att mänskligt beteende kan förklaras på samma sätt som fysikaliska fenomen. Dessa förklaringar blir både reduktionistiska och ensidigt individualistiska, samtidigt som de bara intresserar sig för regelbundenheter. Mot detta kan man sätta förståelseinriktningen hos den hermeneutiska metoden, med dess holistiska och humanistiska utgångspunkt. Denna metod tar fasta på resultaten — objektiveringarna — av människans kulturella verksamhet, sedda i sitt historiska sammanhang. Strävan är att söka förstå historiska processer som meningsfulla komplex — symbolsystem, värdesystem, livsformer. I *Gerhard Radnitzkys* version av den hermeneutisk-dialektiska ansatsen upplöses motsättningen mellan metodologisk holism och individualism i en medveten ständig växling mellan (analytiska) makro- och mikronivåer, mellan förklaringsformer som tar fasta på hur mänskligt beteende kan förstås genom kunskap om hur alla i en viss kultur tenderar att bete sig i

¹¹ Ohlsson, s. 230 ff. — Jfr not 3 till detta avsnitt.

¹ Georg Henrik von Wright, *Explanation and Understanding*, London 1971, s. 3.

² Jon Elster, *Det distributive flertall*, Oslo 1972 (stencil), s. 133 (å propos redogörelse för det centrala i Kants kritiska filosofi).

bestämda typsituationer, respektive bygger på analys av hur den konkreta individens motivationsbakgrund för en viss handling ser ut. Det holistiska i detta perspektiv ligger inte i att man tror att förklaringar på hög aggregeringsnivå är giltiga i varje konkret fall, utan i att man menar att "Vorverständnis" av helheten, hela undersökningsfältet, kommer före analys och förståelse av delarna, de enskilda grupperna och individerna.³

Det "naturalistiska" (eg. kvasinaturalistiska) momentet i analysen används då det är rimligt att utgå från "icke-kommunikativa" aspekter av förhållandet mellan individen och omgivningen, inklusive andra individer, och den metodologiska komplementariteten innebär ingalunda att man upphäver distinktionen mellan det avvisade enhetsvetenskapsidealet och det föreslagna pluralistiska idealet. Slutligen är det viktigt att vara klar över, att en hermeneutisk-dialektisk ansats vänder sig mot att man dekretarar den ena eller andra metodologin som allena rådande. Det enda "totalitära" anspråket är att metoden måste vara kritisk, på popperskt vis sträva efter att falsifiera vedertagna hypoteser och följaktligen arbeta i en "kriticistisk ram".⁴

6

Av skäl som det för alltför långt att här gå in på är den dialektiska hermeneutiska traditionen misskänd och missaktad i vår forskningsmiljö. Detta gäller även inom den marxistiska delen, där den totalitära, scientistiska varianten — förhärskande i den officiella sovjetmarxismen och den s.k. Althusser-skolan — är vanligare än den kritiskt-hermeneutiska — företrädd av skolbildningar som de s.k. Frankfurt- resp. Praxisgrupperna.¹ Därför är det angeläget att komplettera de vanliga analysinriktningarna med den sistnämnda, principiellt kritiska traditionen. Dels därför att den motverkar totalitära anspråk av skilda slag, dels därför att dess problematisering av begreppet 'forskningsprocess' möjliggör en mer nyanserad metodologisk debatt inom historievetenskapen. Det är då viktigt att uppmärksamma, att den dialektiska kärnan i denna kritiska tradition ingår även i en för historikern i Sverige kanske mindre esoterisk och exotisk tanke-skola.

En om den hermeneutisk-kritiska traditionen påminnande men ändå själv-

³ *Radnitzky*, s. XXVIII, I, s. 174 ff., II, s. 23.

⁴ *Radnitzky*, s. 64 ff.

¹ För redogörelse för det utmärkande i dessa olika marxistiska ansatser, se *Gouldner*, s. 425 ff., *von Wright*, s. 173, 205 f., *Radnitzky*, II, passim. — *Kees Bertels*, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, Amsterdam 1973, mer än antyder en möjlig tredje variant à propos *Annales*-skolans (se nedan, avsnitt 7) förhållande till marxistisk metodologi. Han placerar Marc Bloch mellan Sartre och Marx (s. 392), talar om C. E. Labrousse's "subtila marxism" (s. 80 f.), och menar att Fernand Braudel alltmer närmar sig en "moderniserad marxism" (s. 136 f.).

ständig ansats har således, inom ramarna för vårt vanliga metodologiska språkbruk, utvecklats av några nordiska forskare. Mot bakgrund av de perspektiv som ovan dragits upp förefaller det därför naturligt att påminna om några av dessa teoretikers metodologiska analyser och anvisningar.

Jon Elster konstaterar att "den specifikt samhällsvetenskapliga modellen" måste ha utrymme både för immanens och medvetenhet, både för (oreflekterad) systemreproduktion och för målinriktat handlande.² Detta innebär att man dels strävar efter att förstå aktörers subjektiva avsikt bakom en handling, dels analyserar både avsiktliga resultat och oavsiktliga verkningar av interaktionen mellan individer, grupper och samhällen. Det gäller att påvisa exakt vilka mekanismer som gör att intentioner kan vända sig mot aktörerna och få oavsiktliga verkningar. Med utgångspunkt i förståelsen av enskilda handlingar är det möjligt att förstå hur kollektiva handlingar också kan anta tingform och bli lika litet intentionella som naturvetenskapliga fenomen.³

Elster framhåller, att ensidig analys av isolerade intentioner leder till underskattning av de möjligheter till konflikt och social förändring som ligger i mötet av resultaten av många icke-samordnade intentioner. Ensidigt betonande av resultaten och verkningarna av mänskligt handlande, å andra sidan, kan leda till missuppfattningen att en handlings resultat förklarar varför den utfördes, att funktion utan vidare kan förklara genes (ursprung, uppkomst). Det förstnämnda *fenomenologiska* felslutet är nära för den som ensidigt lutar till *Verstehen*, medan det andra, *strukturalistiska* felslutet ligger på lur för den som har ett naturvetenskapligt ideal, ensidigt använder *Erklären*. Elster sammanfattar sin uppfattning med utsagan, att historisk förändring inträffar när handlingar i *distributivt flertal* — alla individer handlar för att tillfredsställa (isolerade) individuella målsättningar — leder till konsekvenser som sammantagna rycker undan grunden för vad de enstaka individerna var och en strävade efter.⁴ Metodologiskt får detta följande konsekvenser: som människa kan forskaren bara förstå varje enskild individ i det förflutna. När han skall visa hur mångas handlingar tillsammans får oavsedda verkningar, måste han bete sig på ett sätt som mer liknar det naturvetenskapliga. Men därvid är det nödvändigt att kunna skilja på naturlig och mänsklig kausalitet. Kategorierna avsiktligt — oavsiktligt kan således tolkas teleologiskt, men de är meningslösa för det deterministiska naturlagsbegreppet. Precis som naturförlopp kan vara irreversibla och kumulativa, kan emellertid verkningarna av mänskligt ingripande vara det också, dvs. effekterna kan bli materiella. Just denna teoretiska funktion hos begreppet om materialitet möjliggör konstruktion av teorier om social förändring.⁵ Det är i denna mening man

² Elster, s. 14.

³ Elster, *Nytt perspektiv på økonomisk historie*, Oslo 1971, s. 134.

⁴ Elster, 1972, s. 14 ff.

⁵ Ib., s. 210.

kan säga att all historisk forskning bör vara materialistisk.

Ett sätt att undvika vad Elster kallar det "strukturalistiska felslutet", dvs. föreställningen att hur strukturer fungerar också förklarar hur de uppkommer och alltså hur förändring sker, är att utgå från *Erik Allardts* analys av logiken i strukturella, institutionella och kulturella förklaringar. En förklaring av visst beteende i strukturella termer anger varken nödvändiga eller tillräckliga betingelser för beteendet i fråga, men däremot begränsande betingelser: vissa möjligheter utesluts. En institutionell förklaring beaktar både en "yttre" och en "inre" bestämning av handlandet, som t.ex. då man förklarar genom att hänvisa till "traditioner". För kulturella förklaringar gäller, att kulturellt bestämt beteende — socialt handlande — aldrig kan beskrivas isolerat från de idéer och föreskrifter som själva handlingen är uttryck för, eftersom den handlande individen väljer från en repertoire av möjliga handlingsmönster.⁶ Målsättningar, motiv och trosföreställningar kan visserligen operationaliseras och observeras, men de kan inte konkret härledas ur någon generell strukturell teori.⁷ Enligt Allardt kan tillämpningen av "kulturella" förklaringar i hans mening betraktas som *Verstehen*, i betydelsen begreppsmässig analys av tillgängliga modeller för socialt handlande samt analys av hur en bestämd handling följer av valet av bestämda alternativ.⁸

Elsters och Allardts "hermeneutisk-dialektiska" konklusioner kan faktiskt sägas vara förenliga med *Ottar Dahls* uppfattning att historikern bör analysera socialt relevant mänskligt beteende samt sådana icke-mänskliga förhållanden som är relevanta för detta.⁹ Detta uttryck för en hermeneutisk sida hos den historievetenskapliga empirismen är hos *William Dray* så markerat, att man menat att den rationella förklaringsmodell som denne föreslagit pekar bort från den logiska empirismens "kvasinaturalistiska" förklaringsmodell och i riktning mot en *Verstehen*-ansats.¹⁰ Men den mest fruktbara utvecklingen av denna ansats, och det naturliga komplementet till Allardts analys av strukturella förklaringsansatsens roll i undersökningen av sociala processer, är *G. H. von Wrights* analys av hur man skall kunna komma åt motivationsbakgrunden till enskilda handlingar och förstå hur handlingskedjor kan ge upphov till förändring.

von Wright påpekar, att det som skiljer *Verstehen* från *Erklären* inte i första hand är att det förra skulle innebära inlevelse (*Einfühlung*), utan att det har en intentionalistisk eller semantisk dimension, dvs. utgår från att en aktör har målsättningar, att symboler är meningsbärande, samt att sociala institutioner har

⁶ *Erik Allardt*, Structural, institutional, and cultural explanations, *Acta Sociologica*, 15:1, 1972, s. 57 ff.

⁷ *Allardt*, A common on Hollingsworth, *Historical Methods Newsletter*, 7:3, 1974, s. 247.

⁸ *Ib.*, 1972, s. 63 f.

⁹ *Ottar Dahl*, Om årsaksproblemer i historisk forskning, Oslo 1956, s. 70.

¹⁰ *von Wright*, s. 26, *Radnitzky*, I, s. 182 f. — *Bertels*, s. 325, kallar Drays modell en mellanform mellan hermeneutik och spelteori.

betydelse.¹¹ Han framhåller vidare att teleologiska beskrivningar och förklaringar måste delas in i två klasser, dels dem som tar fasta på organiska helheter — system — vilka har funktioner som fyller ett syfte, dels dem som utgår från målinriktning och intentionalitet i mänskligt handlande.¹² von Wright skiljer därför på *kvasiteleologiska* och (äkta) *teleologiska* förklaringar. De förra tar fasta på att något är ”purposeful”, nödvändigt för att utföra funktioner som karaktäriserar ett visst system. De senare tar fasta på beteende som är ”purposive”, intentionellt inriktat. En viss handling kan betraktas som intentionell först givet en bestämd beskrivning av den, påpekar von Wright. Han påpekar dessutom att det är nödvändigt att skilja mellan att *göra* något och *få* något *att inträffa*, dvs. mellan en handlings (omedelbara) resultat och dess (mer långsiktiga) konsekvenser. Resultatet är logiskt förbundet med handlingen sådan som den beskrivs.¹³ Konsekvenserna kan sägas motsvara både Mertons latent funktioner/dysfunktioner och Elsters oavsiktliga verkningar av handlingar i distributivt flertal. Det torde inte vara ogrundat att påstå, att en förening av den metodologiska individualism som von Wright utformat, och av Allardts fastställande av strukturella förklaringsroll, med det dialektiska perspektiv som ligger i Elsters analys av det distributiva flertalet och materialiseringen av enskildas intentioner, borde vara en väg ut ur den återvändsgränd som ett oreflekterat anammande av en funktionalistisk modell kan leda till. Men innan jag försöker föreslå ett alternativ till Lars Ohlssons funktionalistiska metodologiförslag är det nödvändigt att visa på några ytterligare begränsningar i hans program.

7

En onödig inskränkning av den metodologiska horisonten gör sig Lars Ohlsson skyldig till när han utgår från att analyser av processer, till skillnad från händelser, skulle vara något relativt nytt och därmed oprövat i socialhistorisk forskning. Den forskningstradition som *Marc Bloch* och *Lucien Febvre* institutionaliserade med utgivandet av den första versionen av tidskriften *Annales* 1929 gick programmatiskt in för att studera just processer och långsiktiga förändringar.¹ Inom denna tradition efterlyser man nu t.o.m. en händelseinriktad forskning som

¹¹ von Wright, s. 6.

¹² Ib., s. 16 f.

¹³ Ib., s. 59 f., 66 ff., 89.

¹ För presentation av *Annales*-skolan, se t.ex. *Manfred Wüstemeyer*, Die ”Annales”: Grundsätze und Methoden ihrer ”neuen Geschichtswissenschaft”, *VJrS f Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 54:1, 1967. Se även *Georg G. Iggers*, Die ”Annales” und ihre Kritiker, *Historische Zeitschrift* 219:3, 1974. Iggers framhåller särskilt att *Annales*-historikerna är pionjärer i utforskningen av de breda massornas historia — ”zuweilen” dock till förfång för perspektivet ”den handlande människan”. (s. 608). För en komparativ analys av *Annales*’ resp. *Scandias* funktion och betydelse, se *Birgitta Odén*, *Scandia*-tidskrift för en annan uppfattning, i *Historia och Samhälle*, studier tillägnade Jerker Rosén, Lund 1975.

komplement till den ekonomiskt-sociala strukturella.² *Pierre Vilar* eftersträvar en balanspunkt då han i kritik av Althusserns sökande efter "historiska fakta" och "betydelsefulla händelser" visserligen funnit det nödvändigt att ta avstånd från "överdrifterna hos den "anti-händelsereaktion" som omvandlat historieskrivningens praxis de senaste 40 åren", men ej gör avkall på denna reaktions centrala princip "som är från Marx".³

Det är inte godtyckligt att jag hänvisar till *Annales*forskarna i detta sammanhang. Förutom att de alla bidragit till att fördjupa vår kunskap om några sekulära historiska processer har inte minst Marc Bloch analyserat det som Lars Ohlsson bl.a. är ute efter, nämligen arten av sambandet mellan teknologisk och social utveckling. Flera av hans uppsatser i ämnet finns lättillgängliga i hans postuma *Mélanges*.⁴ Bloch har t.o.m. diskuterat barnens roll just i detta sammanhang, nämligen beträffande problemet varför olika slags samhällen är olika känsliga eller mottagliga för tekniska innovationer, interna som externa. En förklaring till varför agrara samhällen vanligen är mycket tröga i detta avseende, "rutiniserade", menar Bloch skulle stå att finna i en analys av förhållandet mellan de tre generationerna: mellangenerationen är den som huvudsakligen arbetar, medan farföräldrarna uppfostrar barnen. Detta kan förklara stillaståndet: "La génération la plus active, et, parmi les adultes, la plus jeune, par suite la plus adaptable, la génération qui, peut-être, aura déjà esquissé un début d'adaptation n'est pas celle qui transmet directement, à la génération montante, ses enseignements." Bloch fortsätter sedan med en rad förslag till hur man systematiskt kan fråga efter vilka grupper som i varje särskilt samhälle synes stå för innovationer, och hur förhållandet är i detta avseende mellan teoretiskt och praktiskt verk samma, och varför vissa tekniska innovationer ibland aldrig slår igenom.⁵ Säkert skulle sådana problem som Lars Ohlsson med rätta anser hänga samman — ekonomiskt system, sociala förhållanden och teknisk utveckling — kunna tacklas med både stringens och empirisk prövbarhet utifrån de perspektiv som här antytts. Personligen tror jag att detta "franska" forskningsprogram är förenligt med vil-

² Se t.ex. *Blandine Barret-Kriegel*, Histoire et politique, ou l'histoire, science des effets, *Annales* 28:6, 1973.

³ *Pierre Vilar*, Histoire marxiste, histoire en construction, *Annales* 28:1, 1973, s. 177 (sv. övers. HfKS 1974: 3—4). — Denna välgrundade kritik av Althusser påvisar det ofruktbara för (marxistisk) historisk forskning i dennes metodologiska rekommendationer. I fransk diskussion har man f.ö. påpekat, att Althusserns kända distinktion mellan (sann) vetenskap och (falsk) ideologi vilar på mekanistiska och idealistiska postulater. "La science n'est jamais susceptible d'une validation spéculative" konstaterar t.ex. *Gérard Mairet*, Le discours et l'historique, Paris 1974, s. 192 f. — *Bertels'* redovisning av Althusserns relation till olika metodologiska ansatser underbygger ytterligare denna kritik (s. 235, 285, 299 samt ib., not 369 anförd litteratur).

⁴ *Marc Bloch*, *Mélanges historiques*, I—II, Paris 1963. Se särskilt II, 8:e partie.

⁵ *ib.*, Les transformations des techniques comme problème de psychologie collective, op.cit., II, s. 791 ff.

ken man behagar av de två dialektiska traditioner som jag ovan skissartat presenterat.

Tanken bakom detta är att det borde vara möjligt att förfina den metodologi som både räknar med enskildas intentionella handlande och beaktar strukturers permanens och handlingsbestämmande ramar. De begreppsliga och terminologiska svårigheterna skall dock inte underskattas, eftersom sådana kompletteringsförsök kan göras från skilda utgångspunkter. Som ett exempel och samtidigt som en kontrast till Radnitzky behöver man bara nämna *Kees Bertels'* förslag till hur man skall övervinna begränsningarna hos den "hypotetisk-deduktiva", dvs. logisk-empiristiska modellen.

Bertels menar att det i historisk analys finns ett dialektiskt spänningsfält mellan "självmedvetande" hos en kultur och djupanalys av strukturer och konjunkturer. I sökandet efter en helhetskonception avvisar han traditionell hermeneutik med namn som Dilthey och Gadamer och finner i stället en modell i fransk strukturalism, inklusive den variant som utvecklats av Annales-forskare som Braudel. Dessutom anser Bertels att fundamentala begrepp i marxismen — historicitet, klass (klasskamp), praxis, ideologi — kan brukas för att förbättra den hypotetisk-deduktiva metodologin. Han tar fasta både på arvet från Hegel och på att Marx givetvis var tidsbunden.⁶ Det han finner fruktbart i marxismen är just det "humana" (i ordets eg. bemärkelse) moment, som återfinns i vad Radnitzky kallar den hermeneutisk-dialektiska traditionen. Just denna deras gemensamma ansats kan ju dessutom bringas i samklang med Allardts och von Wrights konstaterande att man för att kunna beskriva en viss handling som medveten, intentionell, först måste kunna adekvat klassificera den som just ett visst slags handling.

Det skulle spränga ramarna för denna framställning att ytterligare redogöra för Bertels' analys av modellbegreppets användbarhet för historieforskningen. Det måste dock understrykas att den hermeneutik som denne avvisar, är av ett radikalt annorlunda slag än den dialektiska variant, som Radnitzky förespråkar. Med strukturalism, åter, menar Bertels en metodologisk ordningsprincip, och han avvisar uttryckligen Althusser's historielösa strukturbegrepp.⁷ Han påpekar att denne dessutom tillämpar just en förkastlig variant av hermeneutik, där den historiska rekonstruktionen (av Marx' tänkande) dukar under för undersökarens anakronistiska referensram.⁸

⁶ *Bertels*, s. 22, 136 f., 224 f., 334 ff. — I sammanhanget bör framhållas Wüstemeyers slutsats, att Annales-skolans program behöver kompletteras med en mer handlingsinriktad ansats (*Manfred Wüstemeyer*, *Sozialgeschichte und Soziologie als soziologische Geschichte. Zur Raum-Zeit-Lehre der "Annales"*, *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, Sonderheft 16, *Soziologie und Sozialgeschichte*, 1972, s. 578).

⁷ *Bertels*, s. 235.

⁸ *ib.*, s. 299. — *Gouldner*, s. 437, menar också att Althusser bedriver hermeneutik när denne skriver om Marx, "but scarcely 'scientific'".

Lars Ohlsson har genom sitt friska grepp och sitt synnerligen konkreta sätt att aktualisera metodologiska problem på givet anledning till reflexion över vilka teoretiska och metodologiska instrument som finns att tillgå om man vill nå bättre kunskap om socialhistoriska förändringsprocesser. Att han inte lyckats presentera ett genomtänkt forskningsprogram tror jag beror på att han alltför snävt avgränsat sökandet efter de möjliga inspirationskällorna till förnyelsen av sådan forskning. Lars Ohlssons program, eller förslag till teori, har en begränsning i sitt låga förklaringsvärde, vare sig man nu tänker på *Verstehen*- eller *Erklären*-momentet i en komplett analys.

Om man vill använda en metodologi som både är intersubjektivt prövbar och kan bidra till en kumulativ tillväxt av det historiska vetandet om bestämda fenomen är det nödvändigt att *dela upp forskningsobjektet* på så sätt, att man aldrig gör sig skyldig till vare sig det fenomenologiska eller strukturalistiska felslutet. Man måste kunna skilja på naturalistiska och kvasinaturalistiska samt teleologiska och kvasiteleologiska ansatser för att korrekt kunna fastställa betydelsen för konkret historisk förändring av både intentionella och oavsiktliga, omedelbara och långsiktiga resultat och konsekvenser av distributiva och kollektiva mänskliga handlingar, samt av ickemänskliga företeelser och av "materialiserade" verkningar av tidigare mänsklig verksamhet, inklusive sociala strukturer och normsystem. Detta bör också möjliggöra för historikern att leta sig fram till den mest korrekta återgivningen av en process genom att systematiskt väga möjliga alternativa utvecklingsvägar mot varandra. Det senare implicerar en komparativ ansats, eftersom först en uppfattning om likheter och olikheter mellan olika samhällen med likartade problem kan ge en vink om var man i varje särskilt fall bör söka efter unika, respektive generella förändringsfaktorer.¹

En undersökning av den typ som Lars Ohlsson vill göra måste således läggas upp komparativt för att frågeställningarna skall kunna belysas. Dessutom skulle ett iakttagande av de andra metodologiska distinktioner som ovan diskuterats, medföra ett försök att både konstruera och använda *olika* modeller för att undersöka och förklara förekomsten av skilda men relaterade fenomen, som agrart barnarbete, uppkomst av industriellt barnarbete, avveckling av det senare, samt dess funktion för respektive industriledare, arbetarfamiljer och samhälle. Vidare skulle det vara viktigt att skilja på barnarbete rätt och slätt, inhumant barnarbete,

¹ För en skissering av den komparativa metodens syften och brukbarhet, se t.ex. *Marc Bloch*, *Pour une histoire comparée des sociétés européennes*, (1928), op.cit., I, s. 16 ff. — För en motsvarande analys inom Lars Ohlssons ämnesområde, med beaktande av innovationsproblematik och barnarbete, se *Peter N. Stearns*, *Die Herausbildung einer sozialen Gesinnung im Frühindustrialismus. Ein Vergleich der Auffassungen französischer, britischer und deutscher Unternehmer*, *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, Sonderheft 16, *Soziologie und Sozialgeschichte*, 1972.

samt skolgång. Allt detta var ju olika slags initiering och socialisering av barnen i samhället; och som Marc Bloch antyder kan t.ex. olika sätt för kunskapsöverföring ha mycket olika konsekvenser, inte minst för ett samhälles benägenhet att acceptera innovationer.

Teoretisk och metodologisk pluralism är säkerligen ett utvecklingsvillkor för historievetskapen. Att det på grund av mänsklig ofullkomlighet och politiskt motiverade och implementerade totalitära anspråk ofta kan finnas vattentäta skott mellan forskare i olika traditioner är inget argument för att frivilligt avhända sig möjligheterna till en individuell metodologisk pluralism.² Det vore antagligen gynnsamt för kommunikationen mellan olika forskare om denna enda "ism" blev så allmän att alla andra ismer avdramatiserades och relativiserades.

Så "pluralistiskt" har väl goda historiker alltid gått till väga, utan teoretiska åthävor? Visst. Men sedan historikersamfundet definitivt berövats sin teoretiska oskuldskraft kan den gamla kommunikationsgemenskapen upprättas och förnyas först med hjälp av de begreppsliga och metodologiska verktyg som den meta-historiska analysen tillhandahåller.

For Clio

The article discusses some different methodological approaches in historiography. The point of departure is the assertions independently put forward by Erik Lönnroth and Lars Ohlsson that today there is a fresh interest in the study of historical processes.

Just how new the said interest really is can be established only as a result of an analysis of the development of Swedish historiography from 1920 to the present. A few conjectures about the methodological self-image of Swedish historiography are however possible.

The hypothesis is put forward that a conscious methodological approach was codified in the mid-sixties by the two Upsalian empirist methodologists, Rolf Torstendahl and Stefan Björklund. Their approach entailed the belief that historical research should concentrate on the explanation of events, as distinct from complex processes.

Towards the end of the sixties there was a debate between Birgitta Odén and others about the relation between historiography and other social sciences. This discussion naturally led to an interest in analysis of wholes, i.e. developmental trends. The empirist frame was becoming too narrow.

The metahistorical counterpart to a study of historical processes is the analysis of the research process itself and not of its final result. Being inspired by the example set by Birgitta Odén, the study "For Clio" explores such an approach. Its raw material is a provocative article by Lars Ohlsson, "Industrial child and youth labour in Sweden 1860—1970".

It is demonstrated that Ohlsson's approach is the structural functionalist one. After

² Detta är en målsättning, om vilkens faktiska möjligheter att förverkligas man kan vara mera pessimistisk. Se t.ex. K. Gerner — K. Nyström, Uppvärm sociologi med historisk sås — recept mot samhällsvetenskapens kris?, HT 1973.

discussing the merits and shortcomings of this methodology, an alternative is being presented. An aspect of it is what Gerhard Radnitzky labels "the hermeneutic-dialectic approach". As the language of this tradition can be said to be somewhat esoteric, another variant is also presented. This other approach is the "Nordic" one independently worked out by Jon Elster, Erik Allardt and G. H. von Wright, respectively. These methodologists have shown how the research process can be a kind of "dialectical" analysis of the interaction between intentional and structurally influenced human behaviour, including the long-term, unintended consequences of actions.

Ohlsson's functionalist approach is also contrasted to the ingenious comparative methodology of Marc Bloch and the "Annales"-school.

It is emphasized that conceptual and terminological difficulties will be the effect of any attempt to fuse approaches as different as the structuralist one of the "Annales" and the dialectic one of either the Continental or the Nordic kind. As a reminder of alternative ways of putting these polar approaches together, Kees Bertels's critique of the "hypothetic-deductive", i.e. logic-empirist method, is briefly sketched.

The article states accordingly that any serious analysis of sociohistorical processes—such as the development of child labour—should be both comparative and subtle. Comparison is deemed necessary if one wishes to say anything about what is remarkable in a certain process. Subtlety means that the object of research has to be split up in such a way that the researcher will be able to use intentional and structural turns properly in his analysis.

A plea for anti-dogmatism, i.e. for theoretical and methodological pluralism in historical research, concludes the study "For Clio".